

Eksplisitt undervisning i leseforståelse

Smarte grep for å utvikle elevenes leseferdigheter



Eksplisitt undervisning i leseforståelse

Smarte grep for å utvikle elevenes leseferdigheter

© Lesesenteret 2023
lesesenteret.no

Forsideillustrasjon: Tim Levang
ISBN trykt utgave: 978-82-7649-205-7
ISBN digital utgave: 978-82-7649-206-4

Forord

I Adaptvurder-prosjektet (2018–2023) samarbeidet Lesesenteret med Oslo kommune, Matematikksenteret og Inspira Assessment om å undersøke mulighetene for å lage en adaptiv læringsressurs i lesing og matematikk for elever i slutten av begynneropplæringen.

En del av prosjektet dreide seg om å utforske hvordan elever og lærere kan jobbe videre med leseforståelse i felleskap i klasserommet. Noe av resultatet fra dette arbeidet deler vi i dette heftet. Her viser vi hvordan en kan drive eksplisitt undervisning i leseforståelse. Utgangspunktet er tre tekster med tilhørende oppgaver som kunne vært en del av en adaptiv læringsressurs.

Vi vil takke Aslaug Fodstad Gourvennec, Margrethe Sønneland og Hanne Egenæs Staurseth. Noe av innholdet i dette heftet bygger på arbeid vi har gjort sammen med dem. Vi er også takknemlige overfor rettighetshavere som har latt oss gjengi tekster og illustrasjoner.

Ullandhaug, 22. desember 2023
Arild Michel Bakken,
Prosjektleder for Adaptvurder på Lesesenteret

Innhold

Innledning	5
Tre steg i eksplisitt undervisning i leseforståelse.....	7
Eksempel 1: «Brunrotte».....	9
Eksempel 2: «Miklagard»	15
Eksempel 3: «Gåsa som la gullegg».....	23
Å lage gode spørsmål til tekster	29
Referanser	31

Innledning

Mange elever avkoder raskt og effektivt, men får ikke med seg innholdet i det de leser. I dette heftet retter vi oppmerksomheten mot hvordan lærere kan støtte elevens utvikling av leseforståelsesprosesser utover avkodning. Vi vil vise hvordan eleven helt fra starten av sin leseopplæring kan veiledes og få øvelse i å bli mer oppmerksom, bevisst og nøyaktig i lesingen. Teksteksemplene vi bruker er tenkt å passe særlig på tredje og fjerde trinn.

Leseforståelsesprosesser

I heftet skisserer vi hvordan læreren kan arbeide med leseforståelse i alle fag. Lesing som grunnleggende ferdighet deles i Kunnskapsløftet (LK20) inn i ferdighetsområder som beskriver leseforståelsesprosesser en leser må kunne aktivere for å skape mening fra tekst¹. I dette heftet har vi fokus på følgende tre ferdighetsområder:

1. Ferdighetsområdet **Finne** innebærer leseforståelsesprosesser som å kunne finne informasjon som står eksplisitt uttrykt flere steder i en tekst, lokalisere konkurrerende informasjon, samt finne informasjon som blir implisitt uttrykt.
2. Ferdighetsområdet **Tolke og sammenholde** innebærer leseforståelsesprosesser som å kunne trekke slutninger på bakgrunn av informasjon fra flere steder i en tekst, og mellom flere tekster.
3. Ferdighetsområdet **Reflektere og vurdere** innebærer leseforståelsesprosesser som å kunne forholde seg selvstendig og kritisk til tekst, kunne forstå tekstens helhetlige mening og kommentere og begrunne egne synspunkter, analyser og/eller vurderinger.

¹ For utfyllende beskrivelser se Utdanningsdirektoratets rammeverk for grunnleggende ferdigheter (Utdanningsdirektoratet, 2017). Der gjengis fire ferdighetsområder innen lesing. Hvert ferdighetsområde er inndelt i fem nivå som beskriver leseforståelsesprosesser som beveger seg fra helt enkle til mer avanserte. Det første ferdighetsområdet i UDIRs rammeverk «Forberede, utføre og bearbeide» er ikke tatt med i dette heftet.

Hva inneholder dette heftet?

I dette heftet vil vi gi tre eksempler på hvordan læreren kan gjennomføre eksplisitt undervisning i leseforståelse. Før eksemplene gir vi en forklaring på hva eksplisitt leseundervisning kan være. Hvert eksempel består av:

- en tekst
- spørsmål til teksten med tilhørende svaralternativer
- en forklaring av de ulike svaralternativene
- forslag til eksplisitt undervisning i leseforståelse ved hjelp av teksten og spørsmålene

Til slutt er det forslag til hvordan lærere selv kan lage gode spørsmål til tekster det arbeides med i undervisningen. Det er viktig at elevene får mange muligheter til å øve seg på varierte og mer avanserte leseforståelsesprosesser.



Tre steg i eksplisitt undervisning i leseforståelse

Eksempelene som vi gir i dette heftet, bygger på tanken om at det i mange tilfeller er nødvendig å gi eksplisitt undervisning for å støtte elevenes utvikling av leseferdigheter². Det vil si at læreren modellerer de ulike tankestegete leseren må ta for å kunne svare på et spørsmål til en tekst, samtidig som hen tenker høyt mens hen utfører disse stegene. Samtidig handler det om å involvere elevene i samtalen. Under følger noen generelle prinsipper når læreren skal gjennomføre eksplisitt undervisning. Eksempelene bygger på at elevene blir utfordret samtidig som de får høy støtte, og at de *gradvis* mestrer selv. Eksempelene er bygget opp med tre steg:

1. **I det første steget** leder læreren en samtale og modellerer hvordan elevene kan tenke når de skal finne rett svar.
 - a. Ha alltid teksten (ev. også spørsmålet) synlig for elevene. Det gir deg mulighet til å tegne i teksten, og slik synliggjøre sammenhenger. Start med å lese gjennom teksten sammen med elevene. La også elevene lese gjennom teksten en gang selv.
 - b. Jobb alltid tett på teksten. Det betyr at elevene bes om å undersøke hvilken informasjon de får i teksten, og at de bygger begrunnelsene sine basert på hva som står i teksten.
 - c. Arbeidet vil sannsynligvis kreve at du forklarer et par sentrale ord. Forklar ordene kort i første omgang, og utdyp forklaringene etter hvert som dere jobber med teksten. Da bruker du teksten til å underbygge ordforklaringen, og betydningen av ordet forankres i en kontekst.

² Arbeidet vårt er inspirert av blant andre Andreassen (2007) og Archer & Hughes (2010).

2. **I det andre steget** øver elevene i små grupper på å svare på et annet spørsmål ved å anvende en lignende framgangsmåte som det læreren modellerte. Her vil kanskje noen elever ha behov for at læreren følger tett opp i gruppearbeidet. Særlig elever som strever med lesing, trenger hyppige, men gjerne korte økter med eksplisitt undervisning³.
3. **I det siste steget** oppsummerer læreren arbeidet i plenum. Her er det fint om elevene får komme frem og vise hvilke tankesteg de tok da de prøvde å finne svar på spørsmålet ved å tegne i teksten som er synlig for alle. Læreren leder samtalen for å støtte elevenes tankeprosesser og for å inkludere andre elevers innspill.

³ Noen elever vil selvsagt kunne svare riktig på spørsmålet av seg selv. De er likevel ikke nødvendigvis bevisste de ulike tankestegene som må tas for å kunne svare riktig. Det kan derfor være nyttig for alle elevene at en synliggjør eksplisitt hvordan en kan tenke i møte med spørsmål til tekster, slik at alle elevene har et redskap i møte med mer avanserte tekster på et senere tidspunkt.

Eksempel 1: «Brunrotte»

Teksten «Brunrotte» i barneboka *Ville dyr i byen* av Jan Chr. Næss er en fagtekst med en tydelig fortellerstemme som henvender seg direkte til leseren. Den forteller om brunrotter; hva de spiser, hvor de lever, og hvordan de lever.



Brunrotte

Mange dyr som bor i byen, er ALTETENDE.

Det er veldig praktisk å kunne spise (nesten) hva som helst. Rotter er ikke kresne. Derfor trives de godt i byen.

Mange synes rotter er ekle dyr, men de er egentlig veldig smarte.

I noen byer bor det like mange rotter som mennesker! Hvorfor ser vi dem nesten aldri, tror du?

Fordi de er NATTAKTIVE. De sover om dagen og er våkne

om natten. Du er et dagaktivt dyr. Du sover når de nattaktive dyrene i byen er ute og koser seg.

Spørsmål til teksten:

1. Hvorfor trives brunrottene i byen?

- a) fordi de er ekle dyr
- b) fordi det bor mange andre rotter der
- c) fordi de er nattaktive
- d) fordi de finner mye mat de liker der

2. Brunrotter spiser (nesten) alt. Hva spiser de ikke?

- a) barn
- b) oppkast
- c) bacon
- d) mark

3. Hvorfor ser vi nesten aldri brunrotter?

- a) fordi de er så få
- b) fordi de bor langt unna oss
- c) fordi de sover når vi er våkne
- d) fordi de ikke liker barn

Leseforståelsesprosesser som aktiveres i arbeid med spørsmålene

1. Hvorfor trives brunrottene i byen?

Det riktige svaret på spørsmålet er: **fordi de finner mye mat de liker**. Svaret er uttrykt på tvers av de fire setningene i begynnelsen av teksten. I teksten blir det at rotter ikke er kresne angitt som grunn til at rotter trives i byen. At rotter ikke er kresne er derimot ikke et av svaralternativene. Her må leseren tolke og sammenholde informasjon, og trekke den slutningen at fordi rotter kan spise alt mulig vil de finne mye mat de liker, og derfor trives i byen. Svaralternativet «fordi de er ekle dyr» spiller på påstanden i teksten om at mange synes at rotter er ekle, men er ikke begrunnelsen for hvorfor brunrotter trives i byen. Svaralternativet «fordi det bor mange andre rotter der» spiller på eksplisitt informasjonen i teksten om at det bor mange rotter i byen, men er heller ikke svaret på hvorfor de trives der. Svaralternativet «fordi de er nattaktive» spiller på informasjon i teksten om at rotta er et nattaktivt dyr. Det kan også misforstås fordi i tekstens siste setning står det: «de nattaktive dyrene i byen er ute og koser seg». «Å kose seg» indikerer trivsel, og kan misforstås som forklaring på hvorfor brunrottene trives i byen.

2. Brunrotter spiser (nesten) alt. Hva spiser de ikke?

Det riktige svaret på spørsmålet er: **barn**. Svaret vil ikke finnes i teksten, men må leses ut av illustrasjonen, hvor det er satt kryss over bildet av barnet på rottas meny. For å svare riktig på dette spørsmålet må leseren tolke illustrasjonen, forstå at ordet «meny» i denne sammenheng skal forstås som en oversikt over hva brunrotta liker å spise. Videre må leseren vite at et rødt kryss over noe betyr at det er tatt bort. At brunrotter ikke spiser barn spiller også på humor og vil være mulig å slutte seg til uten å lese teksten. Leseren kan bruke sine førkunnskaper til å svare riktig. De andre svaralternativene «oppkast», «bacon» og «mark» spiller alle på at de er oppført i menyen.

3. Hvorfor ser vi nesten aldri brunrotter?

Det riktige svaret på spørsmålet er: **fordi de sover når vi er våkne**. Svaret finnes i siste avsnitt av teksten, men det er ikke eksplisitt uttrykt. Avsnittet forklarer hva det innebærer at rottene er nattaktive, mens menneskene er dagaktive. Leseren må selv trekke den slutning at vi ikke ser brunrottene fordi de sover når vi er våkne, og vi sover når rottene er våkne. Svaralternativet «fordi de er så få» spiller på en rimelig antagelse om at det må være få rotter siden vi ikke ser dem, men teksten sier imidlertid at det er mange rotter i byen. Svaralternativet «fordi de bor så langt unna oss» kunne også vært en rimelig forklaring, men det er ikke den forklaringen teksten gir. Svaralternativet «fordi de ikke liker barn» spiller på det som var riktig svar i forrige spørsmål og at det i illustrasjonen er krysset over tegningen av barnet.

Eksplisitt undervisning i arbeid med spørsmålet *Hvorfor trives brunrottene i byen?*

Steg 1: Lærer modellerer

- Start med å ha teksten, spørsmålet og svaralternativene synlig for elevene. Les teksten høyt for elevene, og si at dere nå skal finne ut hvordan dere kan tenke for å finne svar på spørsmålet *Hvorfor trives brunrottene i byen?* Forklar elevene at for å kunne svare på dette spørsmålet, må leseren sammenholde informasjon fra flere setninger og tolke informasjonen. La elevene lese gjennom teksten en gang selv også.
- Sett ring rundt ordene «trives» og «kresne». Forklar ordene **kort**. Koble ordforklaringen av «trives» med spørsmålet: Hva betyr det at rottene trives i byen? Be elevene diskutere i par og oppsummer i plenum.
- Forklar elevene at dere nå skal pakke ut hvordan en kan tenke for å finne svaret på spørsmålet. Start med å spørre elevene hvor i teksten det står noe om at rottene trives i byen. Oppmerksomheten til elevene vil trolig gå mot setningen «Derfor trives de godt i byen». Dette er den eneste plassen i teksten hvor ordet «trives» er brukt, og derfor et godt utgangspunkt for å starte utforskningen. Spør elevene hvem «de» i setningen er. Tegn en pil tilbake til «rotter» for å vise hvordan «de» refererer til noen som er nevnt tidligere i teksten. Marker setningen «Derfor trives de godt i byen», og si til elevene: «Her får vi altså vite at rottene trives i byen, men får vi vite hvorfor? Er det noen ord i setningen som gir oss et tegn?» Be elevene undersøke i teksten, og led så deres oppmerksomhet mot bindeordet «derfor». Sett ring rundt ordet «derfor». Si at dette er et ord som forklarer en konsekvens av noe. Det betyr at en må se på setningene forut for å skjønne hvorfor rottene trives i byen.
- Marker setningen forut («Rotter er ikke kresne»), og tegn en pil fra ordet «derfor» til setningen. Si til elevene: «Vi får informasjon om at rottene ikke er kresne». «Hva betyr det at rottene ikke er kresne?» Her kan du vise koblingen mellom «kresne» og «mat» «Det at de *ikke* er kresne, hva betyr det?». La elevene diskutere i par og led etter hvert elevenes oppmerksomhet mot tekstens to første setninger (marker setningene), og spør: «Er det noe i teksten som støtter vår forståelse?»



Brunrotte

Mange dyr som bor i byen, er
ALTETENDE.

Det er veldig praktisk å kunne
spise (nesten) hva som helst.

Rotter er ikke kresne. Derfor

trives de godt i byen.

Mange synes rotter er ekle dyr,
men de er egentlig veldig
smarte.

I noen byer bor det like mange
rotter som mennesker!
Hvorfor ser vi dem nesten aldri,
tror du?

Fordi de er NATTAKTIVE.
De sover om dagen og er våkne

om natten. Du er et dagaktivt dyr. Du sover når de nattaktive dyrene i byen
er ute og koser seg.

trives
kresne

Et eksempel på hvordan teksten kan se ut etter at læreren har modellert en tankerekke for å komme fram til svaret på spørsmålet. I eksempelet er det lagt inn dobbelt linjeskift for å få plass til notater.

- Spør elevene til slutt: «Hvorfor kan vi si at svaralternativ d må være riktig?» Utfordre elevene til å argumentere for riktig svar ved å vise til teksten. Etterpå kan de også forklare hvorfor svaralternativer a, b og c må være feil. Her kan læreren støtte seg til forklaringene ovenfor på hvilke leseforståelsesprosesser som aktiveres i arbeid med det aktuelle spørsmålet.

Steg 2: Elevene jobber i grupper med å løse en lignende oppgave med tett oppfølging av lærer

Etter at læreren har gjennomført en økt med modellering, kan hen be elevene om å gjenta samme prosess med spørsmål 2 og 3.

- Sett sammen elevene i grupper på tre, og la dem ha teksten og spørsmålene fysisk på papir foran seg. De trenger også et par blyanter i ulike farger. Be elevene om å svare på spørsmål 2 og 3 på en lignende måte som dere nettopp gjorde med spørsmål 1. Det er et poeng at elevene snakker sammen for å vise og sette ord på de ulike tankestegene for å komme fram til riktig svar. Be dem markere i teksten på samme måte som da læreren modellerte.

Steg 3: Felles oppsummering

Etter at elevene har jobbet i grupper med å finne riktig svar på ett eller begge spørsmålene, er det tid for å samle trådene i fellesskap.

- Be en av gruppene om å komme fram og vise og forklare hvordan de tenkte for å finne rett svar, ved å tegne og markere i teksten.
- Led økten som en samtale mellom lærer og elever.
- Be hele tiden elevene om å begrunne sine svar gjennom å vise til teksten, og knytt sammen elevenes innspill til et resonnement.
- Forklar eksplisitt hvilken leseprosess som må til for å kunne svare på det aktuelle spørsmålet, for eksempel: «Her må vi altså knytte sammen informasjon fra flere steder i teksten for å kunne svare på spørsmålet».

Eksempel 2: «Miklagard»

Teksten «Miklagard» er en fagtekst av Ole Røsholdt om vikingenes forhold til den bysantiske hovedstaden. Teksten er hentet fra boka *Storbyjungel: En bok om byer*.

Miklagard



Ved utløpet til Svartehavet lå Konstantinopol, den rike hovedstaden i det østromerske rike. I dag heter byen Istanbul, men vikingene kalte den Miklagard (den store byen), for Konstantinopol hadde flere hundre tusen innbyggere.



Keiseren i Konstantinopol omgav seg med en prakt og luksus som vikingene fra Norden aldri hadde sett maken til. Slike rikdommer var akkurat hva de var ute etter, og i år 860 plyndret de Konstantinopol for første gang. Da hugget de ned alle som kom i veien for dem, satte fyr på hus og kirker, plyndret og ranet. På den måten tvang de keiseren til å gi dem gull, slik at borgerne i byen skulle få fred. Senere måtte keiseren i mange år betale vikingene store summer for å unngå ny plyndring. Men han stolte ikke helt på dem likevel. Skulle de handle i byen, måtte de gå inn gjennom en bestemt port, fulgt av keiserens menn. Våpnene

måtte de legge fra seg utenfor bymuren, og vikingene skulle ikke være flere enn femti av gangen.

Spørsmål til teksten:

1. Hvorfor kalte vikingene Konstantinopel for Miklagard?

- a) fordi det var hovedstaden i det østromerske riket
- b) fordi byen var svært rik
- c) fordi den hadde flere hundre tusen innbyggere
- d) fordi den lå ved utløpet til Svartehavet

2. Hva måtte keiseren gjøre for at vikingene ikke skulle plyndre byen?

- a) betale dem gull
- b) hugge dem ned
- c) sette fyr på hus og kirker
- d) lede dem gjennom en bestemt port

3. Hvorfor fikk bare femti vikinger komme inn i Miklagard om gangen?

- a) fordi det allerede bodde så mange mennesker der
- b) fordi keiseren ikke stolte på dem
- c) slik at borgerne i byen skulle få fred
- d) slik at keiseren slapp å dele rikdommen med flere

Leseforståelsesprosesser som aktiveres i arbeid med spørsmålene

1. Hvorfor kalte vikingene Konstantinopel for Miklagard?

Det riktige svaret er eksplisitt uttrykt i tekstens andre setning, der det står at «**vikingene kalte den Miklagard (den store byen), for Konstantinopel hadde flere hundre tusen innbyggere**». De andre svaralternativene er alle utformet på bakgrunn av annen informasjon om byen Konstantinopel / Miklagard / Istanbul. Svaralternativene utfordrer leseren til leseforståelsesprosesser som det å skille relevant informasjon fra konkurrerende informasjon. Svaralternativet «fordi det var hovedstaden i det østromerske riket» spiller på informasjon i tekstens første setning. Det er riktig at Miklagard var hovedstad i det østromerske riket, og informasjonen er plassert nær det riktige svaret i teksten, men informasjonen forklarer ikke *hvorfor* vikingene kalte byen Miklagard. Svaralternativet «fordi byen var svært rik» spiller på informasjon om byen som finnes i andre avsnitt. Heller ikke her beskrives det *hvorfor* vikingene ga navnet Miklagard. Begge disse svaralternativene kunne vært plausible siden de på ulike måter reflekterer storhet.

Svaralternativet «fordi den lå ved utløpet til Svartehavet» spiller på informasjon i tekstens første setning. Også dette er informasjon om byen som er plassert nær det riktige svaret, men er heller ikke informasjon om *hvorfor* navnet Miklagard ble gitt.

2. Hva måtte keiseren gjøre for at vikingene ikke skulle plyndre byen?

Det riktige svaret på dette spørsmålet er: **betale dem gull**. Svaret er ikke eksplisitt uttrykt i teksten, men uttrykkes gjennom flere setninger i andre avsnitt. Leseren må derfor tolke og sammenholde informasjon flere steder for å trekke riktig slutning. I setningen «På den måten tvang de keiseren til å gi dem gull, slik at borgerne i byen skulle få fred», ledes leseren til riktig svar. Men leseren må forstå at selv om spørsmålsformuleringen samsvarer med tekstens innhold, er det likevel formulert forskjellig. For eksempel er uttrykket «tvang de keiseren til», en annen måte å uttrykke hva keiseren måtte gjøre. Leseren må også holde styr på hvilke aktører de ulike pronomenene viser til. Svaralternativet «hugge dem ned» spiller på informasjon om hva vikingene gjorde med borgerne. Svaralternativet «sette fyr på hus og kirker» spiller også på informasjon om hva vikingene gjorde under plyndringene. Svaralternativet «lede dem gjennom en bestemt port» spiller på informasjonen om hva keiseren gjorde for at vikingene ikke skulle få anledning til å fortsette med krigersk fremferd, i tillegg til å betale dem gull.

3. Hvorfor fikk bare femti vikinger komme inn i Miklagard om gangen?

Det riktige svaret på spørsmålet er: **fordi keiseren ikke stolte på dem**. Det kommer frem i siste del av teksten, der det står at keiseren ikke stolte helt på at vikingene ville la være å plyndre selv om de fikk betalt for å holde fred. For å svare riktig på dette spørsmålet må leseren finne relevant informasjon, sammenholde informasjonen og trekke slutninger. Svaralternativet «fordi det allerede bodde så mange mennesker der» spiller på informasjon i teksten om byens befolkning. Svaralternativet «slik at borgerne i byen skulle få fred» er et direkte sitat av begrunnelsen teksten gir for at keiseren betalte vikingene gull, og kan også lett misforstås som riktig svar. Svaralternativet «slik at keiseren slapp å dele rikdommen med flere» spiller på informasjon i andre avsnitt om at keiseren i Konstantinopel var rik.

Eksplisitt undervisning i arbeid med spørsmålet *Hva måtte keiseren gjøre for at vikingene ikke skulle plyndre byen?*

Steg 1: Lærer modellerer

- Start med å ha teksten, spørsmålet og svaralternativene synlig for elevene. Forklar elevene at dere skal finne ut hvordan dere kan pakke ut teksten og hvordan dere kan tenke for å kunne svare på spørsmålet *Hva måtte keiseren gjøre for at vikingene ikke skulle plyndre byen?* Forklar elevene at for å komme frem til et svar på dette spørsmålet, må en kunne ta mange tankesteg for å sammenholde informasjon fra flere steder i teksten.
- Dette er en tekst som krever litt bakgrunnskunnskaper om hvordan byer så ut i middelalderen. Forklar kort at byene hadde bymurer rundt seg, og at det stod vakter ved muren for å passe på innbyggerne (vis gjerne et bilde).
- Start med å ha teksten, spørsmålet og svaralternativene synlig for elevene. Skriv ordet «plyndre» på tavla/smartboardet. Forklar ordet kort. Senere kan læreren utdype ordforklaringen ved å knytte den til tekstens innhold. Les så gjennom teksten sammen med elevene. Stopp opp når du kommer til ordet «plyndre», og spør elevene hva plyndre betyr i denne sammenhengen. La elevene lese gjennom teksten en gang selv også før dere går videre.
- Si til elevene at dette er en litt utfordrende tekst, og at det kan være lurt å finne ut hvem teksten handler om og hva som skjer. Skriv på tavle/smartboard: Hvem deltar? Hvor skjer dette? Hva har skjedd? Når skjedde det? Be elevene finne informasjon i teksten før de deler svarene sine i plenum. Marker i teksten etter hvert som elevene gir innspill. Marker i teksten «keiseren i Konstantinopel» og «vikingene fra Norden» (hvem), «Konstantinopel», «Istanbul» og «Miklagard» (hvor)⁴, og «plyndret» (hva), «år 860» (når). Skriv gjerne hvem, hvor, hva og når i teksten. Et sentralt spørsmål til elevene kan være: Hvem gjør hva mot hvem?
- En faktor som gjør denne teksten enda mer utfordrende, er behovet for å følge referanser gjennom teksten. Det er utstrakt bruk av pronomen (særlig «de» for å omtale vikingene), og leseren må hele tiden holde kontroll på hvem det refereres til. Sett ring rundt «de» i «Slike rikdommer var akkurat hva de var ute etter». Spør elevene hvem «de» er. Fortell dem at et pronomen viser tilbake til noe som er omtalt tidligere. Be elevene undersøke og finne ut hvem «de» viser til. Marker i teksten ved å sette en pil fra «de» tilbake til «vikingene fra Norden».

⁴ Her er det interessant å snakke med elevene om at en og samme by har hatt tre navn.

Miklagard



Ved utløpet til Svartehavet lå **Konstantinopol**, den rike hovedstaden i det østromerske rike. I dag heter byen **Istanbul**, men vikingene kalte den Miklagard (den store byen), for Konstantinopol hadde flere hundre tusen innbyggere.

hvor ↓

← hvor

↑ hvor

plyndre



Keiseren i Konstantinopol

← hvem

omgav seg med en prakt og

luksus som **vikingene fra Norden**

aldri hadde sett maken til. Slike

rikdommer var akkurat **hva de var**

når! hva?

ute etter, og i år 860 **plyndret de**

Konstantinopol for første gang.

Da hugget **de** ned alle som kom i

veien for **dem**, satte fyr på hus og

kirker, plyndret og ranet. På den

måten **tvang de** keiseren til å gi

"hva keiseren måtte gjøre."

dem gull, slik **at borgerne i byen**

skulle få fred.

"at vikingene ikke skulle plyndre byen"

Et eksempel på hvordan teksten kan se ut etter at læreren har modellert en tankerekke for å komme fram til svaret på spørsmålet. I eksempelet er det lagt inn dobbelt linjeskift for å få plass til notater.

- Spør elevene om de ser flere «de» i teksten. For å avgrense lesingen for elevene, be dem lese bare første halvdel av teksten, frem til og med setningen «På den måten tvang de keiseren til å gi dem gull, slik at borgerne i byen skulle få fred». La elevene undersøke i teksten hvem «de» er i hvert tilfelle. Under felles gjennomgang, marker i teksten med piler hvem «de» viser tilbake på.

- I teksten er også objektsformen av pronomenet «de», altså «dem». Spør elevene hvem «dem» er i setningene «Da hugget de ned alle som kom i veien for dem» og «På den måten tvang de keiseren til å gi dem gull». La elevene undersøke i teksten og oppsummer i plenum ved å tegne en sirkel rundt «dem» i begge setningene og en pil tilbake til subjektet «de» i begge setningene – altså vikingene.
- Når en har pakket ut teksten, er tiden inne for å stille spørsmålet: *Hva måtte keiseren gjøre for at vikingene ikke skulle plyndre byen?* Be elevene undersøke i teksten og oppsummer i plenum. Hvorfor kan vi si at svaralternativ a må være riktig? Be elevene vise hvorfor ved å henvise til teksten. Spør elevene hvorfor svaralternativ b, c og d må være gale. Her kan læreren støtte seg til forklaringene ovenfor på hvilke leseforståelsesprosesser som aktiveres i arbeid med de aktuelle spørsmålene.
- I gjennomgangen av hva som må være riktig svar, kan det være viktig for flere elever at læreren synliggjør for dem at det er brukt andre formuleringer i spørsmålet enn i teksten. For å koble spørsmålet med teksten, må elevene skjønne at «tvang de keiseren til å gi dem» i teksten, er det samme som «hva måtte keiseren gjøre». Elevene må også skjønne at «slik at borgerne i byen skulle få fred» i teksten, er det samme som «at vikingene ikke skulle plyndre byen» i spørsmålsformuleringen. Her kan en markere i teksten og skrive formuleringen i spørsmålet på siden.

Steg 2: Elevene jobber i grupper med å løse en lignende oppgave med tett oppfølging av lærer

Etter at læreren har gjennomført en økt med modellering, kan hen be elevene om å gjenta samme prosess med spørsmål 1 og 3.

- Sett sammen elevene i grupper på tre, og la dem ha teksten og spørsmålene fysisk på papir foran seg. De trenger også et par blyanter i ulike farger. Be elevene om å svare på spørsmål 1 og 3 på en lignende måte som dere nettopp gjorde med spørsmål 2. Det er et poeng at elevene snakker sammen for å vise og sette ord på de ulike tankestegene som leder fram til riktig svar. Be dem markere i teksten på samme måte som da læreren modellerte.

Steg 3: Felles oppsummering

Etter at elevene har jobbet i grupper med å finne riktig svar på ett eller begge spørsmålene, er det tid for å samle trådene i fellesskap.

- Be en av gruppene om å komme fram og vise og forklare hvordan de tenkte når de kom fram til svaret sitt, ved å tegne og markere i teksten.
- Led økten som en samtale mellom lærer og elever.
- Be hele tiden elevene om å begrunne sine svar gjennom å vise til teksten, og knytt sammen elevenes innspill til et resonnement.
- Forklar eksplisitt hvilken leseprosess som må til for å kunne svare på det aktuelle spørsmålet, for eksempel: «Her må vi altså knytte sammen informasjon fra flere steder i teksten for å kunne svare på spørsmålet».





Eksempel 3: «Gåsa som la gullegg»

Teksten «Gåsa som la gullegg» er en av Æsops fabler. Fabler er tekster som formidler menneskelig visdom, og som gjerne har en moral til slutt. Denne handler om ei kone som dreper gåsa som la gullegg for å få flere egg. Moralen er at grådighet straffer seg.



Gåsa som la gullegg

Det var en gang ei kone som hadde ei gås, og hver dag la gåsa et egg av gull. Kona var både grådig og gjerrig. Hun tenkte med seg selv: "Ett egg om dagen monner ikke stort. Slakter jeg gåsa får jeg alle eggene på en gang".

Som tenkt, så gjort. Hun slaktet gåsa, men inni fant hun ikke annet enn tarmer og kjøtt og bein, som i alle andre gjess.

Spørsmål til teksten:

1. Hva var spesielt med gåsa i fabelen?

- a. Den hadde tarmer og kjøtt.
- b. Den var grådig og gjerrig.
- c. Den la egg av gull.
- d. Den la mange egg på en gang.

2. Hvorfor ville kona slakte gåsa?

- a. Hun trodde gåsa var av gull.
- b. Hun trengte tarmer, kjøtt og bein.
- c. Hun var sulten og trengte egg.
- d. Hun ville ha alle eggene med en gang.

3. Hva kan vi lære av teksten?

- a. Gjerrighet kan føre til stor rikdom.
- b. Grådighet kan være veldig ødeleggende.
- c. Det er ikke nok med ett gullegg om dagen.
- d. Det er lurt å ofre noe lite for noe stort.

Leseforståelsesprosesser som aktiveres i arbeid med spørsmålene.

1. Hva var spesielt med gåsa i fabelen?

Det riktige svaret er: **den la egg av gull**. Dette står i tekstens første setning, men det sies ikke eksplisitt at dette er *spesielt* med gåsa. Leseren må skille mellom konkurrerende beskrivelser av gåsa og beskrivelser av kona og slutte seg til at det spesielle må være at eggene er av gull. Svaralternativet «den hadde tarmer og kjøtt» viser til informasjon i siste setning. Teksten legger imidlertid til at dette også gjelder alle andre gress, og det er dermed ikke spesielt for denne gåsa. Svaralternativet «den var grådig og gjerrig» er hentet fra beskrivelsen av kona, ikke av gåsa. Svaralternativet «den la mange egg på en gang» beskriver konas grådige drømmer, og er ikke fabelens beskrivelse av gåsa. En uoppmerksom lesning vil kunne forveksle om beskrivelsen viser tilbake til gåsa eller til konas tanker.

2. Hvorfor ville kona slakte gåsa?

Det riktige svaret er: **hun ville ha alle eggene med en gang**. Svaret finnes eksplisitt uttrykt i slutten av første avsnitt. Der gjengis konas direkte tanker. Svaralternativet «hun trodde gåsa var av gull» spiller på at både «gull» og «gåsa» er sentrale elementer i teksten, men teksten sier ikke at gåsa er av gull. En uoppmerksom og rask lesning vil kunne blande disse svaralternativene. Svaralternativet «Hun trengte tarm, kjøtt og bein», viser til hva kona faktisk fant inni gåsa, og er ikke grunnen til at hun ville slakte den. Svaralternativet «hun var sulten og trengte egg» spiller på konas ønske om å få mange egg. En leser som velger dette svaralternativet har nok ikke fått med seg innholdet i teksten, og bruker sine førkunnskaper om at egg vanligvis spises, og slutter seg til at dette må være den mest logiske forklaringen.

3. Hva kan vi lære av teksten?

Det riktige svaret er: **grådighet kan være veldig ødeleggende**. Svaret står ikke uttalt noe sted i teksten, men krever at leseren gjør en overordnet tolkning av teksten som helhet. Leseren vil kunne komme frem til riktig svar på bakgrunn av informasjon om at kona er grådig og at hun istedenfor å bli veldig rik, ødelegger kilden til gull når hun slakter gåsa. For å trekke en slik slutning vil leseren måtte sammenholde informasjon fra flere steder i teksten, samt benytte seg av førkunnskap om hva grådighet betyr og at det er forbundet med noe negativt. Svaralternativet «gjerrighet kan føre til stor rikdom» viser til informasjon i teksten om at kona er gjerrig, og at hun ønsker seg stor rikdom. Tekstens utfall støtter imidlertid ikke en slik tolkning, fordi kona tvert om straffes for sin grådighet. Svaralternativene «det er ikke nok med ett gullegg om dagen» og «det er lurt å ofre noe lite for noe stort» finner støtte i konas grådige tankegang, men er ikke i tråd med tekstens utfall.

Eksplisitt undervisning i arbeid med spørsmålet *Hva kan vi lære av teksten?*

Steg 1: Læreren modellerer

- Start med å ha teksten og spørsmålet synlig for elevene. Si til elevene at dere nå skal finne ut hvordan dere kan tenke for å finne svar på spørsmålet *Hva kan vi lære av teksten?* For å kunne svare på spørsmålet, kreves det at leseren reflekterer og vurderer teksten og forholder seg selvstendig og kritisk til teksten.
- Sett ring rundt ordene «grådig», «gjerrig» og «monner». Forklar ordene **kort**. Senere kan en utdype ordforklaringene ved å knytte dem til teksten. Les teksten høyt, og spør elevene hva grådig, gjerrig og monner betyr i den gitte konteksten. La elevene lese gjennom teksten en gang selv også.
- Forklar elevene at dette er en fabel, og at slike tekster skal lære oss noe. Si til elevene: «Vi skal nå pakke ut hvordan en kan tenke for å finne svaret på spørsmålet *Hva kan vi lære av teksten?*»
- Spør elevene først hvem teksten handler om, deretter hva det er som skjer. La elevene diskutere i par, før svarene løftes frem i plenum. Skriv gjerne «hvem» over «kona» og «gåsa», og «hva» over «hun slaktet gåsa».
- Spør elevene om teksten sier noe om *hvor* kona befinner seg, eller *når* slaktingen av gåsa skjer. La elevene diskutere i par før svarene deles i plenum. Vi får ikke vite hvor hendelsen utspiller seg, ei heller konkret når det skjer, men teksten starter med «Det var en gang ...», noe som indikerer en oppdiktet historie / eventyr / fabel. Marker gjerne «når» over «Det var en gang».
- Nå kan læreren ta steget videre og bygge opp et resonnement for å forstå helheten i teksten. Spør elevene: Hvordan beskrives kona i teksten? La elevene diskutere i par, før svarene deles og læreren leder elevenes oppmerksomhet mot ordene «grådig» og «gjerrig».
- Spør elevene om de kan finne noe i teksten som beskriver at kona er grådig og/eller gjerrig. Etter at elevene har fått undersøke teksten sammen, led oppmerksomheten mot konas tanker. Spør elevene hva det betyr at kona tenker: «ett egg om dagen monner ikke stort» (hun er altså ikke fornøyd med det lille hun har). I neste setning leser vi at kona tenker «Slakter jeg gåsa får jeg alle eggene på en gang» (hun vil ha mye og hun vil ha det fort). Marker i teksten og skriv ned forklaringene på hva hver av setningene betyr. Spør elevene: Beskriver disse tankene kona som grådig og gjerrig?



Gåsa som la gullegg

^{når ↓} Det var en gang ^{hvem ↓} ei kone som hadde ei gås,
og hver dag la gåsa et egg av gull. Kona var
både grådig og gjerrig. Hun tenkte med seg
selv: "Ett egg om dagen monner ikke stort.
Slakter jeg gåsa får jeg alle eggene på en
gang." → ville ha mer

^{hva ↓} Som tenkt, så gjort. Hun slaktet gåsa, men
inni fant hun ikke annet enn tårmer og kjøtt
og bein, som i alle andre gjess.

Var ikke fornøyet

grådig
gjerrig
monner

Et eksempel på hvordan teksten kan se ut etter at læreren har modellert en tankerekke for å komme fram til svaret på spørsmålet. I eksempelet er det lagt inn dobbelt linjeskift for å få plass til notater.

- Spør videre: Hva forteller teksten oss om hva som skjedde da kona slaktet gåsa? Led elevenes oppmerksomhet mot bindeordet «men». Forklar elevene at det betyr at det som kommer er en kontrast/det motsatte av noe som er sagt tidligere. Koble så betydningen av «men» til konteksten. Hva var det kona fant som var det motsatte av det hun trodde? Marker «tårmer og kjøtt og bein» og «alle eggene på en gang». Sett så en strek mellom setningsutdragene med pil i hver retning for å vise at de to delene står i en motsetning til hverandre. Spør elevene om hva de tror vil skje med kona og mulighetene

til å få gullegg i framtiden? Koble sammen beskrivelsen av kona som grådig og utfallet av slaktingen. Oppnådde kona det hun ønsket?

- Spør så elevene: Hva kan vi lære av denne historien? Hva er riktig svaralternativ? Hvorfor må alternativ b være riktig? Hvorfor må svaralternativ a, c og d være feil? Be elevene finne argumenter i teksten for begrunnelsene sine. Her kan læreren støtte seg til forklaringene ovenfor på hvilke leseforståelsesprosesser som aktiveres i arbeid med de aktuelle spørsmålene.

Steg 2: Elevene jobber i grupper med å løse en lignende oppgave med tett oppfølging av lærer

Etter at læreren har gjennomført en økt med modellering, kan hen be elevene om å gjenta samme prosess med spørsmål 1 og 2 (eventuelt kan en bruke en annen av Æsops fabler, og be elevene finne ut hva vi kan lære av den nye fabelen).

- Sett sammen elevene i grupper på tre, og la dem ha teksten og spørsmålene fysisk på papir foran seg. De trenger også et par blyanter i ulike farger. Be elevene om å svare på spørsmål 1 og 2 på en lignende måte som dere nettopp gjorde med spørsmål 3. Det er et poeng at elevene snakker sammen for å vise og sette ord på de ulike tankestegene som leder fram til riktig svar. Be dem markere i teksten på samme måte som da læreren modellerte.

Steg 3: Felles oppsummering

Etter at elevene har jobbet i grupper med å finne riktig svar på ett eller begge spørsmålene, er det tid for å samle trådene i fellesskap.

- Be en av gruppene om å komme fram og vise og forklare hvordan de tenkte for å komme fram til rett svar, ved å tegne og markere i teksten.
- Led økten som en samtale mellom lærer og elever.
- Be hele tiden elevene om å begrunne sine svar gjennom å vise til teksten, og knytt sammen elevenes innspill til et resonnement.
- Forklar eksplisitt hvilken leseprosess som må til for å kunne svare på det aktuelle spørsmålet, for eksempel: «Her må vi altså knytte sammen informasjon fra flere steder i teksten».

Å lage gode spørsmål til tekster

Arbeid med å utvikle leseforståelsesferdigheter hos unge lesere krever at læreren i planleggingsfasen gjør seg godt kjent med tekstens innhold og mulige utfordringer. Da vil læreren kunne lage interessante spørsmål som bidrar til at varierte leseforståelsesprosesser aktiveres, slik at interessante samtaler om tekstens språk og innhold kan skje. Gå frem på følgende måte:

Få oversikt over tekstens innhold og mulige utfordringer.

- Bruk spørreord for å finne informasjon i teksten: *Hvem, hva, hvor og når*. Spørsmålet *hvem*, gir oversikt over *aktørene* i teksten. Spørsmålet *hva* viser *handlinger* eller *hendelser*. Spørsmålene *hvor* og *når* gir oversikt over *steder* og *tidsforløp*.
- Finn informasjon leseren må tolke og sammenholde for å forstå.
 - i. Finnes informasjon som sidestilles, er konkurrerende eller motstridende?
 - ii. Brukes bindeord som for eksempel viser årsaksforklaringer, kontraster og sammenligninger?
 - iii. Hvordan brukes pronomener for å referere eller vise tilbake til personer, hendelser eller ideer i teksten?
 - iv. Er det forbindelser som er implisitte, altså at bindeordene mangler?
- Identifiser ord eller begreper som kan være vanskelige å forstå.
- Undersøk om det finnes en forfatterstemme som henvender seg til en leser, og som formidler forfatterens holdninger eller meninger.
- Finn ut hva som er budskapet/meningen til teksten som helhet.

Lag spørsmål (og om en ønsker, noen svaralternativer).

Etter å har fått oversikt over tekstens innhold og identifisert hvilke sammenhenger leseren må skape, ligger det til rette for å lage interessante og utfordrende spørsmål:

- Finn frem både beskrivelsene av leseforståelsesprosesser på side 5 i dette heftet⁵, og for eksempel Skrivesenterets oversikt over ulike bindeord⁶. Bruk dette som støtte når du skal lage spørsmål.
- Avhengig av innholdet og hvilke leseprosesser som kreves for å forstå teksten, lag spørsmål som utfordrer disse, og som gir elevene gode muligheter til å aktivere varierte og mer utfordrende leseprosesser.
- Spørsmålene skal klargjøre forbindelser, spore referensielle koblinger, motsetninger og implisitt informasjon og rette seg mot det som er sentralt for å forstå tekstens helhetlige mening. Spørsmålene bør oppleves av elevene som viktige for å forstå tekstens mening enda bedre.

⁵ Se også Rammeverk for grunnleggende ferdigheter (Utdanningsdirektoratet, 2017) for mer utfyllende beskrivelser.

⁶ Skrivesenteret (2023) har en oversikt over ulike bindeord og hvilken funksjon de har.

Referanser:

Andreassen, R. (2007). Eksplisitt opplæring i leseforståelse. I I. Bråten (Red.), *Leseforståelse. Lesing i kunnskapssamfunnet – teori og praksis* (s. 252–282). Cappelen Akademiske Forlag.

Archer, A. L. & C. A. Hughes, (2010). *Explicit Instruction: Effective and Efficient Teaching*. Guilford Publications.

Skrivesenteret (2023, 15. desember). *Setningsbindere*. <https://skrivesenteret.no/ressurs/setningsstartere-bindeord-og-ordbanker/>

Utdanningsdirektoratet. (2017). *Rammeverk for grunnleggende ferdigheter*. <<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeverk/rammeverk-for-grunnleggende-ferdigheter>>

Teksteksempler

«Brunrotte», fra *Ville dyr i byen*, Gyldendal, 2016, s. 14-15; tekst Jan Chr. Næss, Ill. Jens Kristensen.

«Miklagard», fra *Storbyjungel: en bok om byer*, Gyldendal, 1995; tekst: Ole Røsholdt, Ill. Ukjent.

«Gåsa som la gullegg», omarbeidet fra *Æsops fablar*, J. W. Eides forlag, 1951, s. 23; overs. Johs Dale, Ill. Milo Winter.

Tekster og illustrasjoner er gjengitt med tillatelse fra rettighetshaverne.

